

UDK: 94(497.5)"1842/1867":070
929 Šulek, B.
Izvorni znanstveni članak
Primiteno: 8. 3. 2005.
Prihvaćeno: 21. 11. 2006.

Publicistika kao poziv: Bogoslav Šulek u javnom životu Hrvatske 1842.-1867.

TOMISLAV MARKUS

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor analizira javno – primarno publicističko – djelovanje Bogoslava Šuleka (1816.-1895.), od 1840-ih do 1870-ih godina. Podrijetlom Slovak, Šulek je bio prvi profesionalni novinar u Bansknoj Hrvatskoj koji je, posebno u razdobljima 1843.-1850. i 1860.-1867., ostavio duboki trag u hrvatskom novinstvu. Osnovno područje njegova publicističkog rada bila je politička i državno-pravna problematika – teritorijalna cjelovitost Hrvatske, odnos Hrvatske prema Mađarskoj i Austriji, odnos Hrvata prema drugim južnoslavenskim i slavenskim narodima itd. Šulekova politička stajališta često su se mijenjala u mnogim aspektima tijekom dugog razdoblja, ali trajno se zadržalo uvjerenje o potrebi očuvanja (reformirane) Habsburške Monarhije, teritorijalne cjelovitosti Hrvatske, te o dobrim odnosima Hrvata sa susjednim narodima, posebno Mađarima i Srbima. U svojim socijalnim stajalištima Šulek je bio liberalni progresivist, koji se zalagao za uspostavu i širenje ustanova građanskog društva i postupnu integraciju širih narodnih masa u javni život.

Ključne riječi: publicistika, Bogoslav Šulek, politika, državno-pravni odnosi, socijalna pitanja

1. Obrana jura municipalia: 1842.-1847. godine¹

U prvoj polovici XIX. stoljeća Habsburška Monarhija predstavljala je šareni konglomerat naroda, pokrajina i političkih cjelina koje je, osim vojske i vladara, malo što povezivalo. Francuska revolucija, napoleonski ratovi i nacionalni pokreti izazvali su jačanje konzervativnih tendencija u vladajućim austrijskim krugovima, posebno u izbjegavanju političkih reformi. U zapadnim austrijskim pokrajinama Beč je vladao neustavnim (apsolutističkim) mjerama, dok su istočne pokrajine zadržale ograničenu ustavnost u obliku feudalnih (staleških) privilegija oko pokrajinskih sabora Ugarske, Erdelja i Banske Hrvatske. Najveći izazov bečkom centralizmu od 1820-ih godina do 1848. bio je rastući mađarski nacionalizam, koji je nastojao Ugarsku pretvoriti u Mađarsku i latinski jezik zamijeniti mađarskim kao jednim službenim za sve pokrajine Translajtanije. Tijekom 1830-ih i 1840-ih godina glavna smetnja tom nastojanju bila je Banska Hrvatska – tri hrvatske i tri slavonske županije – u kojoj je latinski jezik bio službeni. Porast mađarskog pritiska pridonio je pojavi

¹ Od opsežne literature o ilirskom pokretu i situaciji u Hrvatskoj i Monarhiji 1830-ih i 1840-ih godina mogu se spomenuti: Jaroslav ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb 1973.; Elinor MURRAY-DESPALATOVIĆ, *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*, New York 1975.; Wolfgang KESSLER, *Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, München 1981.; Petar KORUNIĆ, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1874*, Zagreb 1989.; Nikša STANČIĆ (ur.), *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, Zagreb 1985.; ISTI, *Još Hrvatska ni propala*, Zagreb 1989.; ISTI, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002.

narodnjačkog (ilirskog) pokreta, čiji je minimalni cilj bilo očuvanje postojeće autonomije, ali u sklopu ugarskog staleškog ustava kao obrane od bečkog centralizma. U tom je razdoblju položaj hrvatskog pokreta uglavnom bio defenzivan i orijentiran na suradnju s bečkim dvorom, koji je javno povremeno činio ustupke Mađarima, ali češće je podupirao hrvatski otpor. U političkom životu do 1848. moglo je sudjelovati samo plemstvo, iako je nova građanska inteligencija – predvođena Ljudevitom Gajom – stekla izvjesno političko značenje. Golemu većinu stanovništva činilo je apolitično i nepismeno seljaštvo koje je do 1848. pretežno bilo u kmetskom statusu.

Hrvatsko plemstvo dugo je predstavljalo jedinu organiziranu političku cjelinu, ali do 1830-ih godina njegova je otporna snaga bila pri kraju. U to vrijeme javlja se na političkoj i socijalnoj pozornici Hrvatske novi naraštaj inteligencije, pretežno iz urbane srednje klase i često različita etničkog podrijetla. Ona je nastojala afirmirati modernizacijske tekovine novog građanskog društva u nastajanju, posebno na kulturnom, ali i na političkom i ekonomskom planu, koliko je bilo moguće u tadašnjim okolnostima. Pripadnici plemićke i građanske inteligencije djelovali su udruženo, posebno protiv mađarskog pritiska, od agitacije u političkim tijelima do objavljivanja brošura i novinskih članaka. Veliki su odjek imale brošure «De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae» (1830.) Josipa Kuševića, «Kratka osnova horvatsko-slavonskog pravopisanja» (1830.) Ljudevita Gaja, «Genius patriae super dormientibus suis filiis» (1832.) Ivana Derkosa i «Disertacija» (1832.) Janka Draškovića. Uz različita stajališta u njima autori pozivaju na obranu hrvatske političke autonomije i municipalnih prava, a neki, poput Gaja i Derkosa, na razvijanje narodnog jezika. Najznačajnija javna tekovina ranoga narodnjačkog pokreta bilo je pokretanje *Novina horvatzkih* (1835.) Lj. Gaja, koje su prve godine izlazile pretežno na kajkavskom, ali od 1836. na štokavskom jeziku. Tijekom prvih godina izlaženja, od 1835. do 1841. Gajeve novine politički su bezlične, jer se suzdržavaju od razrađenijih političkih stajališta i uglavnom prenose vijesti iz peštanskih i bečkih listova. Od 1842. naglo raste kvaliteta političkih tekstova s naglašenijom obranom municipalne autonomije Hrvatske i kritike velikomađarske politike. Tome je pridonio i jedan mladi suradnik, koji će 1846. postati urednik Gajevih novina.

Bogoslav Šulek² rodio se 1816. u Subotištu, tada Ugarskoj, a danas Slovačkoj. Nakon dolaska u Hrvatsku zaposlio se 1839. u Županovoj tiskari u Zagrebu, 1841. postaje suradnik časopisa *Croatia* i *Danica*, 1842. preuzima redakciju *Danice*, a 1846. Gajevih *Novina*. Od početka svoje publicističke djelatnosti Šulek je prihvatio osnovne smjernice ilirskog (preporodnog) pokreta, koji je nastojao oko zaštite i, eventualno, proširenja hrvatske autonomije, zalažući se za suradnju sa susjednim južnoslavenskim narodima, poglavito na kulturnom polju. U svojem prvom programatskom članku Šulek navodi da se ideja ilirizma sastoji u prosvjećivanju Južnih Slavena na temelju narodnog jezika. Politički ilirizam u užem smislu ograničava se na obranu hrvatskih municipalnih prava. Te su dvije orijentacije povezane jer briga za narodno prosvjećivanje pruža najčvršću osnovu za političku autonomiju.³ Te su koncepcije bile u skladu s općenitim nastojanjem iliraca da političku djelatnost ograniče na okvir Habsburške Monarhije, primarno obranu municipalnih prava Hrvatske protiv mađarskog nacionalizma. Početkom 1843. kraljevom je odlukom zabranjeno korištenje ilirskog imena kao ustupak Mađarima, ali to nije ozbiljnije omelo djelovanje

² Detaljnije su o Šulekovu životu i javnom djelovanju pisali su: Josip TORBAR, *O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka*, *Ljetopis JAZU* 11, Zagreb 1987.; Rudolf MAIXNER – Ivan ESIH (ur.), *Bogoslav Šulek: izabrani članci*, Zagreb 1952.; Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1990; Igor GOSTL, *Bogoslav Šulek: otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja*, Zagreb 1995. Ovaj je članak pisan prije gotovo tri godine i danas bi tražio detaljniju prerađu. U međuvremenu smo napisali monografiju u B. Šuleku, koja bi trebala biti objavljena u izdanjima Hrvatskog instituta za povijest.

³ B. Šulek, «Ilirizam i politika», *Ilirske narodne novine*, br. 94, 23. XI. 1842.

Narodne (ilirске) stranke i njezino stalno jačanje u odnosu na promađarsku (mađaronsku) stranku.

Svoje publicističke sposobnosti Šulek je posebno pokazao krajem 1844. i početkom 1845. kada je bio glavni suradnik u ilegalnom časopisu *Branislav*, koji je Narodna stranka izdavala u Beogradu, i kada je objavio opsežnu brošuru «Šta namjeravaju Iliri?». U uvodniku *Branislava* Šulek napada velikomađarsku politiku, koja želi mađarizirati druge narode i ugušiti svaki otpor mađarizaciji u Ugarskoj. Prihvatanje ilirskog imena ne znači zagovaranje buntovničkih ideja, već obrana političke ustavnosti i nastojanje za narodnim prosvjećivanjem.⁴ U programatskom članku za budući Sabor Hrvatske Šulek ističe da Hrvati ne mogu ništa dobro očekivati od Mađara. Što god žele postići moraju se osloniti na sebe i kraljevu pomoć. Sabor bi trebao tražiti osnivanje hrvatskog namjesništva, uvođenje narodnog jezika u sve javne poslove, osnivanje nacionalnih ustanova (kazališta, sveučilišta i muzeja) za širenje narodne prosvjete, te podizanje trgovačkih i obrtnih škola za ekonomski razvoj.⁵ U *Branislavu* prevladavaju oštri napadi na Mađare koje se optužuje zbog nastojanja da mađariziraju druge narode, neopravdano prošire svoj jezik i narodnost, uguše svako opozicijsko mišljenje i posebno zbog mržnje prema slavenskim narodima. Odbacuju se mađarske tvrdnje da su Mađari u prošlosti vojno osvojili Hrvatsku i da je ova *partes adnexae* Mađarske. Mađari nisu zadovoljni uvođenjem mađarskog jezika kao službenog u Ugarskoj, već ga žele nametnuti i Hrvatima kao sredstvo za njihovu mađarizaciju.⁶ Šulek navodi da će otpor Mađarima biti uspješniji ako se uvede narodni jezik u javne poslove, osnuju narodne škole i trgovački zavodi i poboljša materijalno stanje seljaštva.⁷ Slična je stajališta Šulek iznio i u anonimno pisanoj brošuri, koja je naišla na veliki odjek u hrvatskoj javnosti. U njoj Šulek poziva Hrvate i Slavonce na pomirenje kako bi se složno mogli lakše oduprijeti mađarskom pritisku i očuvati svoja municipalna prava. Za poremećaj hrvatsko-mađarskih odnosa Šulek svaljuje krivnju na mađarski nacionalizam, koji želi Hrvatima i drugim narodima nametnuti najprije mađarski jezik, a zatim i mađarsku narodnost. Ako je latinski jezik zastario, treba ga zamijeniti narodnim (štokavskim), a ne mađarskim. Šulek detaljno objašnjava razloge upotrebe ilirskog – tada službeno zabranjenog – imena, posebno ističući da se tim jezikom služi 12 milijuna ljudi, nasuprot 800.000 ljudi u tri uže županije u kojima se govori kajkavski. Ilirsko ime, ističe Šulek, nitko ne nameće, ono ne znači ni povlašćivanje ni pokrajničivanje, već priznanje da su Hrvati i Slavonci dio velikog ilirskog naroda.⁸

Mađaronska stranka stekla je prevlast u Zagrebačkoj županiji 1845., ali iste je godine izgubila bitku za Sabor, kada je kraljevskim otpisom zabranjeno pojedinačno sudjelovanje mađaronskoga turopoljskog plemstva na Saboru. Ilirci su stekli prevlast u Saboru i većini županija i postupno nastojali oko uvođenja političkih i socijalnih reformi. Sabor je u listopadu 1847. donio odluku o uvođenju narodnog (štokavskog) jezika u javne poslove, što se počelo provoditi bez kraljeva odobrenja u mjesecima neposredno prije izbijanja revolucije. Središnje je političko pitanje i dalje bio otpor velikomađarskim nastojanjima i obrana municipalnih prava. Narodna je stranka od 1845. surađivala s mađarskim konzervativcima, koji su bili bliski dvorskim krugovima i manje su inzistirali na širenju agresivne mađarizacije. Glavni Šulekovi tekstovi neposredno prije revolucije 1848. kretali su se u sklopu ovih osnovnih smjernica politike Narodne stranke. Šulek je kritizirao prijedloge za čvršćim povezivanjem uže Hrvatske s Ugarskom po uzoru na Slavoniju, ističući da posljednja nije imala nikakve koristi od slanja posebnih zastupnika na ugarski Sabor. Štoviše, u Slavoniji su veći porezi i manje oduševljenje oko razvoja narodne prosvjete nego u užoj Hrvatskoj. Šulek se zauzeo za

⁴ *Branislav*, 1.-3.

⁵ *Branislav*, 7.-11.

⁶ *Branislav*, 28.-34., 49.-52.

⁷ *Branislav*, 34.-36.

⁸ *Šta namjeravaju Iliri?*, Biograd 1844.

očuvanje postojećega zastupničkog sustava od dva kolektivna zastupnika, koji bolje izražavaju političku autonomiju Hrvatske. Povijesna imena Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nisu samo imena, već zalog za bolju budućnost i osnovica za vođenje državne politike.⁹ Šulek se žalio zbog manjka oduševljenja za narodni pokret i jezik u slavonskim županijama, koje su prva meta velikomađarske politike i smatrao da sada Hrvati moraju braniti integritet i Slavonije. Mađarska svojatanga Slavonije nemaju uporišta u historijskom i državnom pravu, koje je u Monarhiji jedino legitimno.¹⁰ Neposredno prije saborske odluke Šulek se ponovno zauzeo za uvođenje narodnog (štokavskog) jezika u javne poslove, navodeći da su tako i Mađari znatno napredovali, iako u Ugarskoj žive mnogi narodi koji uglavnom ne razumiju mađarski. Određene zapreke, poput manjka prikladnih udžbenika ili slabijeg znanja narodnog jezika u starijih naraštaja, nisu dovoljan razlog da se odgađa s ukinućem latinskog jezika.¹¹ Neposredno prije izbijanja revolucije Šulek je isticao prednosti vlade odgovorne parlamentu po engleskom uzoru, ali uz napomenu da je to nesuglasivo sa starim municipalnim pravima i širokom političkom autonomijom županija, koje bi za sada – misli se na predožujsko stanje – trebalo zadržati. Tek političkim i administrativnim preustrojem može se u Ugarskoj i Monarhiji stvoriti odgovorna vlada.¹² U središtu Šulekove tadašnje djelatnosti bila su politička pitanja, ali povremeno je isticao i socijalne probleme. Zauzeo se za postupno ukinuće fizičkog kažnjavanja seljaštva, koje su često provodili lokalni činovnici. To je, smatra Šulek, dio općega socijalnog napretka, jer batinanje nije potrebno ako se provodi prosvjećivanje puka.¹³

2. U vrtlogu revolucije: 1848.-1849. godine¹⁴

U veljači 1848. izbila je revolucija u Francuskoj, srušena je monarhija i proglašena republika. Izbili su nemiri u mnogim njemačkim državama, kao i u sjevernoj Italiji protiv austrijske vojske. U Beču je pao knez Metternich u ožujku 1848. i proglašena je sloboda tiska. Mađari su stekli potpunu političku samostalnost dobivši vladu s resorima vojnih, diplomatskih i financijskih poslova. Mađarski je sabor nastojao ostvariti potpunu političku unifikaciju Mađarske, posebno uništenjem autonomije Erdelja i Hrvatske. U slučaju Erdelja, gdje je postojala mnogobrojna mađarska manjina, to mu je uspjelo, ali u Hrvatskoj, bez mađarskog stanovništva i s potpuno marginalnom mađaronskom strankom, mađarska je politika bila nije mogla prodrijeti. Osnovni cilj hrvatske politike u proljeće i ljeto 1848. bila je obnova teritorijalne cjelovitosti Habsburške Monarhije i obrana hrvatske nezavisnosti od velikomađarske politike. Takvu je politiku provodio graničarski pukovnik Josip Jelačić, kojeg je kralj imenovao banom krajem ožujka 1848. Mnoge peticije, proglasi i zahtjevi različitih političkih tijela u Hrvatskoj, od županija i gradova do narodnih skupština, tražili su, u ožujku i travnju 1848., očuvanje cjelovitosti Monarhije i hrvatske autonomije, uvođenje narodnog

⁹ -k, «Zastupanje združenih kraljevinah», *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske*, br. 88, 4. XI. 1846.

¹⁰ -k, «Slavonsko pitanje», *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 47, 12. VI. 1847.

¹¹ -k, «Nov razlog za uvođenje narodnoga jezika», *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 63, 7. VIII. 1848.

¹² -k, «Odgovorni ministerium», *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 3, 9. I. 1848.

¹³ -k, «Batina ili tamnica?», *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 98, 7. XII. 1847.

¹⁴ Od informativnije literature, povezane sa Šulekovom djelatnošću u tom razdoblju, mogu se navesti: J. ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-49.*, Zagreb 1979.; P. KORUNIĆ, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici*, Zagreb 1986.; Tomislav MARKUS, «Publicistička djelatnost Bogoslava Šuleka 1848.-1850. godine», *Povijesni prilozi* 14, 1995., 137.-162.; ISTI, *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine*, Zagreb 2000.; ISTI, *Slavenski Jug 1848.-1850. godine i hrvatski politički pokret*, Zagreb 2001.; ISTI, *Zagrebačko političko novinstvo 1848.-1850. godine*, Zagreb 2002.; Mirko VALENTIĆ (ur.), *Hrvatska 1848. i 1849.*, Zagreb 2001.; Vlasta ŠVOGER, *Südslawische Zeitung 1849.-1852. Organ nove epohe kod Južnih Slavena*, Zagreb 2002.; ISTA, *Hrvatsko liberalno novinstvo u doba revolucije*, Zagreb 2004. (doktorska disertacija u rukopisu).

jezika u javne poslove gdje to još nije provedeno, priključenje Dalmacije, ukinuće kmetstva i drugo. U Hrvatskoj je izgrađen snažan nacionalni pokret koji se pokazao, iako bez oslonca u apolitičkom seljaštvu, sposobnim suprotstaviti se mađarskom pritisku i odigrati značajnu, iako u konačnici tragičnu ulogu u razvoju revolucije u Monarhiji.

Novinstvo je bilo jedan od najznačajnijih čimbenika izgradnje javnog mnijenja kao novog čimbenika u političkom životu Hrvatske. Do revolucije 1848. njegovo značenje bilo je vrlo ograničeno zbog prevlasti staleško-feudalnog ustrojstva i nemogućnosti da se neplemići bave politikom. U vrijeme revolucije zagrebačko novinstvo – izvan Zagreba u sjevernoj Hrvatskoj novine nisu izlazile u to vrijeme, osim kratko vrijeme u Varaždinu i Osijeku – utjecalo je, iako u vrlo ograničenoj mjeri, na politiku službenih tijela, poput bana, Sabora i kasnije Banskog vijeća. Stajališta najznačajnijih listova, poput *Novina dalmatinsko-hrvatsko-slavonskih*, *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung*, nisu uvijek bili kompatibilni s politikom državnih tijela, tj. novine su često iznosile programatske zahtjeve preširoke da bi se mogle politički operacionalizirati. To se posebno odnosi na zahtjev za federalističkim preuređenjem Monarhije na austroslavističkim osnovama, koji se vrlo često javlja u zagrebačkim listovima od ljeta 1848. do jeseni 1849., povremeno i kasnije. No, one su bile novi politički čimbenik javnosti u nastajućem građanskom društvu, koje će, nakon obnove ustavnog života 1860., postati nezaobilazan dio politike. Bogoslav Šulek bio je vjerojatno najznačajniji publicist toga vremena u hrvatskim zemljama. Iz njegova pera ponikli su tekstovi koji su izražavali ne samo najvažnije težnje hrvatskoga nacionalnog pokreta, već i neke koji će često biti prisutni u široj hrvatskoj javnosti do 1918.

Šulek je pozdravio uvođenje ustavnih sloboda u austrijskim pokrajinama, posebno slobodu tiska i poštivanje želja pojedinih naroda. Za Hrvate je smatrao da je najbitnije ostvarenje teritorijalne cjelovitosti, tj. da se svi hrvatski krajevi «u jedno tjele stope, da nam se celovitost naše domovine povрати». Tu je mislio na Dalmaciju i Vojnu granicu, te krajeve sjeverozapadne Bosne (tzv. Turska Hrvatska).¹⁵ U zahtjevu za priključenjem Granice Šulek nije mislio na njezino ukinuće, ističući da je ona i dalje potrebna ne samo zbog Osmanlija, već i zbog pritiska – misli se mađarskih – protiv slobode domovine. Potrebno je ukinuće birokratskog i germanizatorskog sustava u Vojnoj granici, uvođenje političkih sloboda i vraćanje graničarskih ispaša graničarima. Potrebno je izjašnjavanje graničarskih oficira za novoimenovanog bana Jelačića.¹⁶ Šulek je Dalmatincima uputio poseban poziv za sjedinjenje s Bansom Hrvatskom u kojem je istaknuo da je ono ne samo u skladu s načelom nacionalnog ujedinjavanja, već da odgovara obostranim ekonomskim i društvenim interesima. Dominacija tuđinaca u sjevernoj i južnoj Hrvatskoj donijela je jednake nevolje, posebno ekonomsko nazadovanje i širenje tuđinskog duha. Sjedinjenjem Dalmacija neće izgubiti svoje stare običaje i prava, već će steći nove koristi, posebno afirmaciju narodnog jezika i duha u javnim poslovima.¹⁷ U to vrijeme prijetila je opasnost od socijalnih nemira na hrvatskom selu jer je Mađarski sabor u ožujku 1848. proglasio ukinuće kmetstva. Isto je, nezavisno od njega, proglasio i ban Jelačić krajem travnja 1848. Šulek je apelirao na župno svećenstvo da rade na smirivanju seljaštva, ali i seljačkog plemstva i sprečavanju nemira. Šulek je pisao da je narodna stranka težila za postupnom slobodom koja bi se, za razliku od prošlosti, trebala protegnuti na sve ljude, a ne samo na jednu kastu. Upozorio je na bezrazložan strah u vezi s mogućim povezivanjem Hrvatske s austrijskim pokrajinama, jer su one sada postale slobodne zemlje, bez kmetstva i neustavne birokratske vlade. Šulek se među prvima u hrvatskoj

¹⁵ B. Šulek, «Naše želje», *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 24, 22. III. 1848.

¹⁶ B. Šulek, «Jedna reč gospodi officioru u granici», *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 27, 29. III. 1848.

¹⁷ B. Šulek, «Bratjo Dalmatini!», *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 29, 1. IV. 1848. Takve i mnoge druge slične proklamacije iz sjeverne Hrvatske nisu imale veliki odjek u Dalmaciji, gdje je dominiralo autonomaško građanstvo i gdje će se organizirani narodnjački pokret pojaviti tek nakon 1860.

javnosti zauzeo za čvršće, tada još pobliže nedefinirano povezivanje Hrvatske s austrijskim pokrajinama u cilju što većeg odvajanja od, u tom trenutku, samostalne Mađarske.¹⁸

Odnos prema Mađarima bio je u središtu hrvatske politike i hrvatskog pokreta od proljeća od jeseni 1848. Ban Jelačić prekinuo je u travnju 1848. službene veze s peštanskom vladom i kasnije je, uz diskretnu potporu bečkog dvora, izbjegao sve njezine pokušaje da ga ukloni s banskog položaja, čak i nakon formalnog smjenjivanja. Jelačić je bio narodni čovjek, zainteresiran za ostvarenje hrvatskih nacionalnih interesa, ali ipak primarno carski vojnik, lojalan dinastiji i Monarhiji. U prvim mjesecima revolucije između te dvije orijentacije nije bilo suprotnosti. Mađarske su političke oblasti pokušavale nagovoriti Hrvate na zajedničko istupanje i suradnju, ali istovremeno su radili na unutarnjoj pobuni protiv iliraca. Šulek je istaknuo da Mađari moraju najprije priznati nemađarske narode u Ugarskoj, posebno njihovo pravo na upotrebu svojeg jezika kao službenog u onim područjima gdje čine većinu. Nakon ukinuća staleških privilegija ne mogu se održati ni nacionalne privilegije. Nacionalna ravnopravnost trebala bi uključivati i mogućnost političkog organiziranja nemađarskih naroda, eventualno i oblik teritorijalne autonomije.¹⁹ Otpor velikomađarskoj politici upućivao je Hrvate na suradnju sa Srbima iz južne Ugarske, gdje se, u proljeće 1848., razvio snažni nacionalni pokret koji je tražio osnivanje autonomne političke jedinice (vojvodine). Srpske pretenzije na uključenje Srijema u Vojvodinu tada nisu izazivale veće probleme jer je opasnost od Mađara bila prevelika. Šulek je smatrao da Hrvati trebaju saveznike jer su Mađari željeli uništiti Hrvatsku i «na razvalinah hrvatske narodnosti uzdići prestol azijskoga despotizma». Posebno je podupro hrvatsko-srpsku suradnju protiv zajedničkog neprijatelja s ciljem općenite zaštite nacionalne ravnopravnosti u Ugarskoj, a na temelju povezivanja istih narodnosnih elemenata.²⁰ Već tada je Šulek pozivao na pokretanje vojnog pohoda protiv mađarske vlade kao jedinog načina da se ostvari narodna ravnopravnost u Ugarskoj. Nasilna mađarska politika dovela je Hrvate do zida, da biraju između rata ili ropstva.²¹ Šulek je, kao i čitava hrvatska politika i publicistika, podržavao integritet Monarhije, ali moguće je da je nova revolucija u Beču, koja je natjerala carsku dinastiju da pobjegne u Innsbruck, potaknula stvaranje nekih pobliže nejasnih rezervnih planova. Kratko komentirajući bečku revoluciju Šulek je pisao da Hrvati, u predstojećem sukobu s Mađarima, ne mogu računati na Beč u kojem vlada anarhija i komunizam.²² Privatno je Šulek iznio znatno radikalnija stajališta smatrajući gotovo sigurnim raspad monarhije i proglašenje republike u Beču, te dodajući: «Zato valja nam se za vremena složiti, kao su to već ugarski Sàrblji učinili, pridruživši nam se. Od Ugarske ćemo se sasvim emancipirati i Bosna će biti za kratko vrème naša. Tako dakle izpunit će nam se pod slavnim Jelačićem najsmělie želje.»²³

Hrvatski sabor, koji je započeo zasjedanje u Zagrebu 5. lipnja 1848., potvrdio je Jelačićevu odluku o prekidu svih veza s mađarskom vladom i predvidio je uspostavu posebne hrvatske vlade u sklopu Monarhije, priznajući vojne, financijske i vanjske poslove kao zajedničke za sve njezine zemlje. Sabor se zauzeo za uže političko povezivanje sa susjednim slovenskim i srpskim područjima iz južne Ugarske, kao i za teritorijalni integritet Hrvatske, ali nigdje nije zastupao federalističko ili konfederalističko preuređenje Monarhije. Šira interpretacija saborskih zaključaka pojavila se, međutim, u zagrebačkom tisku, a posebno u

¹⁸ B. Šulek, «Molba na gospodu duhovnike», *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 28, 30. III. 1848.

¹⁹ B. Šulek, «Magjarske proklamacije», *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 34, 13. IV. 1848.

²⁰ B. Šulek, «Hèrvati i Sèrblji», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 47, 13. V. 1848.

²¹ B. Šulek, «Ultimatum», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 38, 16. V. 1848.

²² *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 51, 20. V. 1848.

²³ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Korespondencija Stjepana Ivičevića, R 5904/b-1, Šulek Ivičeviću 20. V. 1848. Autor nema što dodati svojem komentaru od prije desetak godina da nije poznat nikakav konkretni program ni drugi izvori o navedenim planovima (T. MARKUS, *Publicistička djelatnost Bogoslava Šuleka*, 144.). Sva hrvatska politika i publicistika ne samo da su računali s opstankom Monarhije, već su nastojali pridonijeti njezinu učvršćenju.

Šulekovim tekstovima. Šulek je pozdravio zahtjev za stvaranje hrvatske vlade i zauzeo se za čvršće povezivanje Hrvatske s ustavnim austrijskim pokrajinama, što bi trebalo pomoći ne samo učvršćenju Monarhije, već i slobodi i napredovanju hrvatskih zemalja. To je dio općenite tendencije modernog doba u kojem se manje zemlje povezuju u šire političke cjeline: sve bi se zemlje Monarhije trebale povezati u saveznu državu «u kojem bi svaka država kod svoje kuće bila slobodna i samo bi bila u savezu s ostalima na koliko se to obćih interesah tiče». Šulek je izričito odbacio mogućnost povezivanja s Ugarskom, jer u njoj gospodare Mađari, koji ne žele priznati ravnopravnost drugim narodima. Nastojao je raspršiti strahove oko mogućih negativnih posljedica povezivanja s austrijskim pokrajinama, upućujući na njihove nove ustavne slobode: «Da u Austriji je veća sloboda nego kod nas, a to je posve naravno: jer u Austriji nije plemstvo ni od prije onako gospodovalo kao kod nas. Da u Austriji stari system vlada ili barem da ima razloga bojati se da će se opet povratiti: mi bi prvi kamen digli na onoga, koi bi nas na takva šta nagovarao.»²⁴

U kasnijem zasjedanju, krajem lipnja i u prvoj polovici srpnja 1848., Hrvatski sabor dao je Jelačiću diktatorske ovlasti s osnovnim ciljem da osigura nezavisnost Hrvatske od mađarskih napada i da pomogne cjelovitost Monarhije. Mađari su uspjeli dobiti od kralja formalno svrgavanje Jelačića s banske časti, ali to nije moglo biti provedeno. U ljeto 1848. dolazi do sve jačeg zaoštavanja hrvatsko-mađarskih odnosa, posebno nakon neuspjelih pregovora između Jelačića i predsjednika mađarske vlade. U tom razdoblju nema značajnijih Šulekovih tekstova. Šulek je izrazio skepsu prema mogućnosti mirovnih pregovora i smatrao da bi «vjerolomnim» Mađarima trebalo uvjete diktirati oružjem.²⁵ U uvjetima kratkog zatišja pred izbijanje rata Šulek se upustio u kratko izlaganje rudimentarne filozofije povijesti. Smatrao je da je, tipično za XIX. stoljeće, osnovno obilježje čovječanstva nastojanje prema napretku i sve većoj savršenosti. Do pojave kršćanstva vladao je neograničeni despotizam, ali Isus je počeo naučavati jednakost ljudi i poticati materijalnu i duhovnu jednakost. No, to je, smatra Šulek, ostalo ograničeno jer su u feudalizmu vladali prašnjavi privilegiji, a ne racionalnost. Od Francuske revolucije širi se načelo da je narod gospodar, a vladar prvi službenik naroda, te da svi moraju imati jednake dužnosti i prava. I crkva se mora mijenjati sukladno duhu vremena, posebno ukidanjem preostalih samostana i celibata. Crkveni dostojanstvenici moraju shvatiti da je prestalo doba autoriteta i dogma i osvanulo doba razuma i prosvijećenosti.²⁶ Taj je Šulekov članak bila jedna od prvih analiza u tisku kasnije vrlo često spominjane teme – problem integracije crkve u novo građansko društvo.

Približavanjem hrvatsko-mađarskog rata Šulek je intenzivirao svoju spisateljsku djelatnost, ostajući u sklopu glavnih tendencija hrvatskog pokreta. Podržao je zauzimanje promađarski orijentirane Rijeke – od zagrebačkog podžupana Josipa Bunjevca u kolovozu 1848. – smatrajući da ona pripada Hrvatskoj i povijesno i etnički. Promađarsku orijentaciju objašnjavao je sebičnim interesima talijanaške aristokracije čiju moć treba skršiti tako da se hrvatskom puku podijele politička prava. Uz povezanost s Hrvatskom Riječani će moći puno

²⁴ B. Šulek, «Poručanstva naše slobode», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 59, 10. VI. 1848.; B. Šulek, «Naš savez s austrijskom monarkijom», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 61, 15. VI. 1848. Saborske odluke o povezivanju Hrvatske s austrijskim pokrajinama podržali su i ostali listovi – *Saborske novine* i *Agrarier Zeitung* – također ih uvjetujući ustavnošću i hrvatskom unutarnjom nezavisnošću. Kasnije, nakon donošenja Oktroiranog ustava u ožujku 1849., njemački listovi su pogrešno tvrdili da se hrvatska javnost bezuvjetno izjasnila za pridruženje Austriji te da bi Hrvati trebali prihvatiti ustav nametnut od dvorskih i vojnih krugova.

²⁵ B. Š., «Magjarska perfidia», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 84, 8. VIII. 1848. Šulekovi tekstovi, od proljeća 1848. do jeseni 1849. puni su neprijateljskih stereotipa prema Mađarima, koje opisuje kao «divlje Azijate» i «ohole Hune», koji tlače «prostodušne» Slavene. Takvi su crno-bijeli prikazi bili uobičajeni u tadašnjim izvještajima i kasniji vojni sukobi samo su ih intenzivirali.

²⁶ B. Š., «Cerkva i naša doba», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 88, 17. VIII. 1848.

bolje ekonomski i kulturno napredovati nego dok je njima vladao tuđi mađarski gubernator.²⁷ Šulek je smatrao da predstojeći rat znači da Hrvati opet, nakon 800-godišnje ovisnosti, stupaju kao samostalan narod na pozornicu Europe. Šaljući vojsku u Ugarsku, oni ne žele obnavljati predožujsko stanje niti ubijati Mađare, već osigurati ravnopravnost ugarskih naroda. Nakon uništenja mađarskoga gospodstva svaki će ugarski narod steći svoju narodnu vladu, uvesti svoj jezik u javne poslove i stupiti u nove međusobne odnose. Sva austrijska «plemena» trebaju stvoriti novu federativnu državu, predajući određene poslove središtu, a inače zadržati unutarnju samostalnost.²⁸ U to je vrijeme Šulek dobio priznanje za svoj rad na promicanju narodnog jezika i književnosti. Predsjednik Banskog vijeća i banski namjesnik Mirko Lentulaj imenovao ga je za člana saborskog odbora koji je trebao, za budući nastavak Sabora, izraditi pravnu terminologiju.²⁹

Nakon austrijske pobjede nad Pijemontom i posebno nakon gušenja bečke pobune u listopadu 1848., došlo je do brzog jačanja konzervativnih snaga u Monarhiji oko Dvora i vojnih krugova. Mađarski sabor je raspušten, a konzervativni general Alfred Windischgrätz imenovan je zapovjednikom carskih snaga u Mađarskoj, kojemu je prešutno podvrgnut i ban Jelačić. U studenome 1848. sastavljena je nova austrijska vlada koju su uglavnom činili činovnici njemačke narodnosti i konzervativnih nazora, odlučni da što prije obnove cjelovitost Carstva. Krunidba novog vladara Franza Josipa I. u prosincu 1848. značila je odbacivanje svih obveza koje je prethodni vladar preuzeo, posebno prema mađarskoj vladi i Saboru. Hrvatska je javnost s nepovjerenjem i zebnjom pratila razvoj političkih prilika u austrijskim zemljama. Šulek je, poput čitave hrvatske javnosti, podržao sudjelovanje Jelačićevih odreda u gušenju bečke pobune, smatrajući da bečki Nijemci nemaju pravo, pod izgovorom republikanstva i borbe za svoju narodnost, nametati pangermanizam Slavenima i nastojati održati svoju dominaciju nad slavenskim narodima. Za bečku bunu smatrao je da je izvedena «magjasko-talianskim novcem, a nēmačko-poljskimi ustima». Odgovarajući na optužbe da Hrvati svjesno ili nesvjesno služe austrijskom apsolutizmu, Šulek je pisao da Hrvati nisu sluge reakcije ako se zalažu za svoju i slavensku slobodu, a protiv «tiranie kamarille proletarah».³⁰ Šulek je kritizirao nove carske manifeste o postavljanju Windischgrätza, smatrajući da je Jelačić svojom vjernošću i zaslugama za opstanak Monarhije zaslužio više povjerenja.³¹ Za novu vladu Schwarzenberga i Stadiona Šulek je smatrao da nije germanizatorska, ali jest centralistička, jer želi sve dijelove Monarhije sabiti u jedno tijelo, za razliku od «stranke foederativne, koja želi od monarkie stvoriti confoederatiu, t. j. tēsni savez od svih narodah austr. Monarkie, nu pored medjusobne samostalnosti». Centralistička politika nije rješenje za osnovni cilj: ravnopravnost i slobodu slavenskih i svih drugi naroda u Monarhiji. Šulek se za sada tješio zadržavanjem slavenske većine u austrijskom parlamentu.³²

²⁷ B. Š., «Rēka», *Novine dalmatinsko-hērvatsko-slavonske*, br. 96, 5. IX. 1848.

²⁸ B. Š., «Naš rat i naša zadaća I-II», *Novine dalmatinsko-hērvatsko-slavonske*, br. 100, 14. IX. 1848., br. 101, 16. IX. 1848. Odgovarajući na srpske optužbe zbog navodno iznevjerenog saveza Šulek je odgovarao da Hrvati ranije nisu mogli započeti s ratom zbog teške političke i financijske situacije (B. Š., «Ban i Vojvodovina», *Novine dalmatinsko-hērvatsko-slavonske*, br. 98, 9. IX. 1848.). I novopokrenuti list *Slavenski Jug*, čiji će urednik Šulek postati u ljeto 1849., podržao je pokretanje vojne akcije protiv mađarske vlade u cilju slobodnog razvoja ugarskih naroda i njihova povezivanja s austrijskim narodima.

²⁹ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ostavština Bogolsava Šuleka, XV 19/g-1, Lentulaj Šuleku 2. IX. 1848. U lipnju 1849. Bansko je vijeće Šuleku dodijelilo tada veliku novčanu nagradu od 300 forinti «iz obzira na osobitu njegovu narodnoga jezika vēštinu» (Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Bansko vijeće, Prosvjetni odsjek, 6505-135/1849, kut. XIII).

³⁰ *Novine dalmatinsko-hērvatsko-slavonske*, br. 114, 17. X. 1848.

³¹ B. Š., «Nova phasis (obličja) naših stvari», *Novine dalmatinsko-hērvatsko-slavonske*, br. 129, 18. XI. 1848.

³² B. Š., «Novi austrijski ministerium», *Novine dalmatinsko-hērvatsko-slavonske*, br. 131, 25. XI. 1848. Nešto kasnije Šulek je privremeno promijenio mišljenje nabolje smatrajući da je nova vlada iskrena u svojim obećanjima za ostvarenje općinske samouprave, narodne ravnopravnosti i vlade odgovorne parlamentu. Smatrao je da je u liberalnom ustroju općina najbolji zalog hrvatske i slavenske budućnosti, jer je «prosti narod najjači

Šulek se izjasnio i protiv prijedloga da se pošalje hrvatsko poslanstvo u austrijski parlament, smatrajući da bi se time prešutno poduprla centralistička politika bečke vlade. Upozorio je da Hrvatska nije nastojala bezuvjetno očuvati Austriju, «već je naročito izjavila, da to želi izvesti na temelju confoederacie i iztičuće odande ravnopravnosti svih naroda. Izjavila je, da će od svoje narodne i municiplane autonomie ustupiti samo toliko, koiko treba da se od Austrie stvori slobodna savezna država». Hrvatska ne smije priznati nikakav savez s Austrijom, dok se njezin parlament ne izjasni za federativni ustroj.³³

U komentaru završene godine Šulek je smatrao da će 1848. ostati zapisana u hrvatskoj povijesti jer su Hrvati odigrali ključnu ulogu u opstanku Monarhije i uništenju mađarske prevlasti u Ugarskoj. Hrvati su pokazali da s pravom inzistiraju na svojoj slobodi i političkoj nezavisnosti i tek kao slobodan narod žele se pridružiti Austriji. Izrazio je nadu u ostvarenje teritorijalne cjelovitosti Hrvatske i njezin kulturni i ekonomski napredak. Posebno je upozorio na potrebu osnivanja pučkih škola i prosvjećivanja naroda, kako bi se eliminirao i tuđinski i aristokratski utjecaj.³⁴ Otpor politici austrijske vlade u Hrvatskoj i južnoslavenskim zemljama Monarhije Šulek je objašnjavao njezinom centralističkom i germanizatorskom orijentacijom, nepoštovanjem obećanja o općinskoj samoupravi i narodnoj ravnopravnosti te pomaganjem mađarskih konzervativaca u Ugarskoj.³⁵ Šulek je oštro osudio Oktroirani ustav koji su, rastjeravši austrijski parlament u ožujku 1849., nametnuli dvor i vojni krugovi. Hrvati ne smiju prihvatiti takav ustav jer je donesen neustavnim putem i jer zagovara centralizatorski sustav s njemačkom prevlašću. Oktroj negira hrvatsku autonomiju, predviđa očuvanje anakronističkog poretka u Vojnoj granici, ne osigurava ekonomski napredak Hrvatske i ignorira sve glavne težnje hrvatskog naroda i drugih slavenskih naroda. Hrvate se, za razliku od Mađara, ne može optuživati za separatizam jer se i dalje zalažu za očuvanje Monarhije na temelju vojnih, finansijskih i vanjskih poslova kao zajedničkih za sve pokrajine. Šulek je isticao da negativno mišljenje o Oktroju nije stajalište nekolicine novinara, već čitavoga hrvatskog naroda, jer u Banskoj Hrvatskoj ustav nigdje nije proglašen.³⁶ U nekoliko kraćih uvodnika Šulek je branio bana Jelačića smatrajući da on ostaje «stup ne samo naše domovine, nego svega austrijskoga slavjanstva», ali i da bi se trebao što prije vratiti u Hrvatsku i sazvati odgođeni sabor zbog rasprave o Oktroiranom ustavu i odnosu prema Austriji.³⁷ U svibnju 1849. Šulek je osudio donošenje «Privremenog zakona o štampi» - akt koji je potpisao Jelačić, ali inicirala bečka vlada – kao namjeru da se ograniči sloboda opozicijskog tiska. Posebno je osudio Jelačićevo pozivanje na diktatorske ovlasti i upozoravao da se takvim represivnim mjerama neće smanjiti političko nezadovoljstvo u Hrvatskoj.³⁸

stup našoj narodnosti». Tako će se eliminirati njemački, mađarski, i talijanski utjecaj iz slavneskih zemalja (B. Š., «Program novoga ministerija», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 134, 2. XII. 1848.).

³³ B. Š., «Valja li nam polsati poslanike u Kromeriž?», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 18, 10. II. 1849.

³⁴ B. Š., «Obzir», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 2, 4. I. 1849., br. 3, 6. I. 1849.

³⁵ B. Š., «Oppositia južnih Slavjanah», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 23, 22. II. 1849. I drugi zagrebački listovi, posebno *Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung* kritizirali su centralizatorsku i germanizatorsku politiku austrijske vlade, kao i kasnije donošenje Oktroiranog ustava. Šulekova stajališta bila su suglasna s osnovnom orijentacijom hrvatske javnosti koja će pokazati prva veća razmimoilaženja tek od proljeća 1849.

³⁶ B. Š., «Iz Zagreba na dan sv. Ćirila i Metoda», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 30, 10. III. 1849.; B. Š., «Naša pogibelj», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 31, 13. III. 1849.; B. Š., «Naša obrana», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 32, 15. III. 1849.; B. Š., «Potvore», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 40, 3. IV. 1849.

³⁷ *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 45, 14. IV. 1849., br. 54, 5. V. 1849.

³⁸ B. Š., «Najprečji zakoni», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 56., 10. V. 1849.; B. Š., «Jamčina», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 57, 12. V. 1849.; B. Š., «Rodoslovje našega zakona o štampi», *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 61, 22. V. 1849. *Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung* također su osudili tiskovni zakon, dok je *Agramer Zeitung* već počeo mijenjati politički smjer i priklanjati se vladi.

Krajem lipnja 1849. Šulek je napustio uredništvo Gajevih novina i preuzeo, najprije neformalno, a kasnije i formalno, uređivanje *Slavenskog Juga*. Osnovni je razlog bilo Gajevo nastojanje da postupno ublaži kritiku austrijske vlade i zagovara pomirljiviji odnos prema njezinoj centralističkoj politici. Time se, međutim, ništa nije promijenilo u osnovnim Šulekovim stajalištima koja su bila kompatibilna s osnovnim dotadašnjim smjerom *Slavenskog Juga*. Šulek je pripadao «radikalnijoj» grupi u sklopu hrvatskoga političkog pokreta koja je svakako bila za opstanak Monarhije, ali protiv podupiranja bečke vlade u zamjenu za njezina neodređena obećanja. Ta je grupa, okupljena oko *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung*, smatrala da austrijska vlada mora dati čvrsta jamstva oko poštovanja hrvatske autonomije, ali i da se mora sazvati Hrvatski sabor, kako bi pobliže odredio odnos Hrvatske prema Austriji i osigurao poštovanje hrvatske samouprave. Šulek je isticao da je autonomna domaća vlada osnovni uvjet slobode i napretka Hrvatske bez koje su sve hrvatske žrtve bile uzaludne. To bi bila vlada koja bi od bečke vlade ovisila samo u glavnim poslovima, a inače bi bila autonomna i odgovorna Hrvatskom saboru, jer je 800 godina ovisnosti Hrvate uvjerilo da «bez primjere političke samostalnosti neima za nas ni materialne, ni duševne srčice, ni narodnoga ni političkoga života i napredka». Branio je Bansko vijeće od napada provladinih listova, ističući da se u ratno doba ne može puno učiniti osim obrane. Tražio je oprez prema centralističkim pretenzijama austrijske vlade i upozoravao na neprihvatljivost njezinih nastojanja da stvore jedinstvenu državu.³⁹ Šulek se pozivao na vrijednosti zapadne civilizacije, posebno načelo narodne jednakosti, demokratizma i socijalnog napretka, kada je branio hrvatsku autonomiju. Vjerovao je da su Hrvati od Zapada dobili materijalni i duhovni napredak, koje trebaju širiti dalje na Istok, a ne se vraćati u staro ropstvo. Na Zapadu prevladavaju ustanove parlamentarizma, slobode tiska, odgovorne vlade i narodne prosvjete, koje se trebaju afirmirati u srednjoj i jugoistočnoj Europi.⁴⁰

Osnovna tema Šulekovih tekstova u srpnju i kolovozu 1849. bila je centralistička politika austrijske vlade i njezine opasnosti za hrvatsku autonomiju. U teškom položaju nenjemačkih i nemađarskih naroda vidio je posljedicu nepostojanja autonomnih domaćih vlada. Za Hrvate je germanizatorska centralizacija još pogibelnija od ranije mađarizacije, zbog čega oni ne žele «da budu ove zemlje kao prišivak Austrije, da se razplinu u velikoj monarkiji».⁴¹ Šulek je isticao da su Hrvati i sada za jedinstvo Austrije, ali federalnog tipa, koji traži očuvanje unutarnje autonomije za sve pojedine zemlje. Federalni sustav u skladu je ne samo s narodnim pravom, već i s tradicionalnim historijskim pravom, jer su istočne zemlje – Ugarska, Erdelj i Hrvatska – uvijek imale unutarnju autonomiju.⁴² Iako je u kolovozu 1849. ponešto ublažio stajalište prema Oktroiranom ustavu, Šulek je i dalje inzistirao da on ne odgovara hrvatskim potrebama i da mora biti pretresan u Saboru kada se opet sazove. Ranija mađarizacija ostavljala je Hrvatima veću autonomiju od Oktroiranog ustava jer nije dovodila u pitanja raspravljanje političkih pitanja u domaćem Saboru.⁴³ Nakon završetka rata, mađarske kapitulacije i proglašenja Oktroiranog ustava u Hrvatskoj, Šulek je morao ublažiti, ali ne i napustiti svoja glavna stajališta. Do početka 1850. branio je već umnogome nestalu hrvatsku autonomiju, smatrajući da samo federacija može osigurati politički mir u Austriji. Tražio je potvrdu saborskih zaključaka, uključujući i formiranje autonomne hrvatske vlade. Ostvarenje pravednih narodnih želja, ne samo u Monarhiji, već i izvan nje, bilo bi jamstvo

³⁹ *Slavenski Jug*, br. 79, 3. VII. 1849.

⁴⁰ B. Š., «Mèržnja zapada», *Slavenski Jug*, br. 80, 4. VII. 1849.

⁴¹ *Slavenski Jug*, br. 96, 23. VII. 1849.

⁴² B. Š., «Kako mi razumjevamo jedinstvo Austrije», br. 108, *Slavenski Jug*, 6. VIII. 1849.

⁴³ B. Š., «Odgovor oktrojašem», *Slavenski Jug*, br. 121, 23. VIII. 1849. Ovaj i neki drugi kraći članci bili su usmjereni ne samo protiv bečkih centralizatorskih listova, već i protiv provladinih zagrebačkih listova – *Narodnih novina* i *Agramer Zeitung* – koji su zagovarali prihvaćanje Oktroja. *Südslawische Zeitung* zagovao je vrlo slična stajališta kao i *Slavenski Jug*.

općeeuropskog mira, jer su se dotadašnji ratovi vodili u interesu prijestolja i vlada.⁴⁴ Hrvatski otpor – koje je mnoge čudio, jer su u Hrvatima gledali ljude odane dinastiji – Šulek je objašnjavao njihovim dosljednim zalaganjem za narodnu ravnopravnost i federativnu autonomiju, načela, koje austrijska vlada ili ne priznaje ili u praksi ne poštuje. Osim Nijemcima, svim austrijskim narodima prijeti «obća pogibelj od germanizma i skopčanoga s njim bureaukratizma».⁴⁵ U komentaru jednog članka češkog publicista Františka Palackog Šulek je ponovno istaknuo razliku između federacije, koja ostavlja domaću autonomiju svakom narodu, i centralizacije koja sve koncentrira u glavnom gradu i središnjoj vlasti. Centralizatorski sustav ne mora biti loš u jednonacionalnoj zemlji, poput Francuske, ali u višenacionalnoj Austriji je katastrofa, jer vodi u privilegiranost jednog naroda i nezadovoljstvo svih ostalih.⁴⁶ Zbog ustrajavanja u opozicijskoj orijentaciji ban Jelačić zabranio je *Slavenski Jug* u veljači 1850. Sva nastojanja Šuleka i izdavača da se obnovi ostala su uzaludna. Prema nekim podacima⁴⁷ Šulek je sudjelovao u pokretanju *Jugoslavenskih novina* u ožujku i travnju 1850., ali u tim novinama, koje su izlazile do kraja 1850., ne postoji niti jedan članak potpisan njegovim inicijalima. *Jugoslavenske novine* nastavile su, uz *Südslawische Zeitung*, zagovarati umjerenoga opozicijskog smjera, kritiku bečkog centralizma i obrane načela narodne ravnopravnosti i autonomnih hrvatskih poslova, iako više ne u obliku federativnog preustroja Monarhije. Prvi list zabranjen je krajem 1850., a drugi 1852.

3. Prekid političkog rada: 1850-te godine

U vrijeme tzv. Bachova apsolutizma bio je onemogućen svaki opozicijski politički rad. Istaknuti članovi bivše Narodne stranke povukli su se na književno i kulturno područje ili su prihvatili neku od administrativnih djelatnosti. Šulek je bio angažiran na prvom području, objavivši više prosvjetnih djela za osnovne i gimnazijske škole: «Naputak za one, koji uče čitati» (1850.), «Sto malih pripoviedakah» (1852.), «Početnica za djecu» (1853.), «Čitanka za pučke učione» (1853.) i «Prirodopis za naše realne gimnazije» (1856.). U razdoblju 1858.-1865. uređivao je *Gospodarski list*, koji je donosio mnoštvo priloga za modernizaciju poljoprivrede i obrta u Hrvatskoj. Ovu vrstu leksikografske djelatnosti Šulek je nastavio i 1860-ih godina, kada je izdao vrlo zapaženi njemačko-hrvatski rječnik («Deutsch-kroatisches Wörterbuch», 1860.), te knjižicu o šumarstvu («Korist i gojenje šumah», 1866.). Kasnije je objavio «Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja» (1874-5), «Jugoslavenski imenik bilja» (1879) i druga djela u kojima je dao veliki doprinos utvrđivanju znanstvenog nazivlja za pojedine struke. Njegova je tadašnja javna djelatnost posebno bila značajna zbog procesa prisilne germanizacije javnog života, koje je provodila bečka vlada u istočnim pokrajinama.

U tijeku revolucije 1848.-1849. nekoliko je puta došlo do prvih izraženijih polemika između hrvatskih i srpskih listova, najviše u jesen 1849. u vezi s osnivanjem Vojvodine Srpske i Tamiškog Banata i njezina odnosa prema Trojednoj kraljevini. U tijeku 1850.-godina polemike nisu mogle imati politički i državno-pravni karakter, ali su jače bile oko pitanja jezika i narodnog imena. Poticaj polemici, koja je bila i sukob dviju nacionalističkih ideologija, bilo je objavljivanje brošure Vuka Stefanovića Karadžića. U njegovu «Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona» (1849.) nalazio se i spis «Srbi svi i svuda»,

⁴⁴ B. Š., «Věčni mir», *Slavenski Jug*, br. 131, 4. IX. 1849.; B. Š., «Jesmo li mi separatiste?», *Slavenski Jug*, br. 136, 11. IX. 1849.

⁴⁵ B. Š., «Politika Slavenskoga Juga», *Slavenski Jug*, br. 223, 24. XII. 1849.; B. Š., «Naša oppositia», *Slavenski Jug*, br. 227, 31. XII. 1849.; B. Š., «Je li Slavenski Jug buni narod?», *Slavenski Jug*, 11. II. 1850., br. 34.

⁴⁶ *Slavenski Jug*, br. 227, 7. I. 1850.

⁴⁷ R. Maixner – I. Esih, *Bogoslav Šulek*, 19, Šulekovo pismo A. T. Brliću 27. III. 1850.

napisan još 1836., u kojem se svi štokavci izjednačavaju sa Srbima, a kajkavci sa Slovencima, dok su jedino primorski čakavci proglašeni Hrvatima. U tome je Karadžić slijedio prevladavajuće ideje tadašnje slavistike, posebno Franca Miklošića i svojeg učitelja Jerneja Kopitara. S hrvatske strane uslijedile su mnoge kritike, pretežno umjerenije, ali i vrlo negativne. Najekstremnija je bila reakcija kasnije poznatog publicista i političara Ante Starčevića koji je, u nekoliko članaka u *Narodnim novinama*, negirao postojanje srpskog naroda i sve Južne Slavene, osim Bugara, proglasio Hrvatima. To je, međutim, bilo njegovo osobno stajalište, koje će steći izvjesnu marginalnu prihvaćenost tek u sljedećem desetljeću, ali nikada neće biti općeprihvaćen poput izjednačavanja Srba i štokavaca u srpskoj javnosti u tijeku druge polovice XIX. stoljeća.⁴⁸

Prilog Bogoslava Šuleka hrvatsko-srpskoj raspravi, pod nazivom «Srbi i Hrvati» bio je jedan od najznačajnijih po kasnijoj citiranosti i jedan od najtrezvenijih po umjerenosti stajališta. Šulek je isticao da rodnom nije ni Srbin ni Hrvat, ali da poštuje oba naroda. Hrvati su, navodi Šulek, predlagali različita neutralna imena – ilirsko, slovinsko, jugoslavensko – ali zbog srpskog otpora ništa nije prodrlo. Stoga su i sami počeli, posljednjih godina, isticati svoje narodno ime i za to ih nitko ne može kriviti. Hrvati i Srbi ne smiju nametati svoja imena jedni drugima jer nema govora da bi bilo tko od njih prihvatio tuđe ime i odrekao se svojega narodnog imena. Šulek posebno odbacuje tvrdnje da su samo čakavci Hrvati, te da su Srbi u prošlosti pokorili Hrvate i nametnuli im srpsko ime. Šulek smatra da su Srbi i Hrvati narod jednog roda i jezika, ali dva imena, koja se ne mogu nasilno odstraniti. Srbi i Hrvati trebaju poštovati jedni druge jer u «sadašnje doba svestranog udruživanja (associatie) treba južnim Slavenom za njihov duševni razvitak više nego ikad sloge, ako neće da se, budući razciepkani, razplinu u moru velikih narodah Evrope».⁴⁹

4. Posljednje publicističko aktivno razdoblje: 1860-te godine

Nakon austrijskog poraza u sjevernoj Italiji 1859. postupno je napušten otvoreni apsolutizam i obnovljena ustavnost u istočnim područjima Monarhije. Za bana je imenovan Josip Šokčević, koji je postupno uvodio hrvatski jezik u javne poslove u Banskoj Hrvatskoj. No, Hrvatska je, do Austro-mađarske nagodbe 1867., ostala podložna austrijskoj vladi što je stvaralo mnoge probleme, posebno na županijskoj i gradskoj razini. U politici sve su se glavne stvari rješavale između bečkog dvora i mađarske aristokracije, dok su hrvatski politički čimbenici imali sekundarnu ulogu i često su glavinjali između Beča i Pešte. Prevladavajuća tendencija bilo je nastojanje da se obnovi hrvatsko-mađarski savez protiv bečkog centralizma, ali to se nije moglo provesti jer su Mađari inzistirali na obnovi zakona iz 1848., koji su negirali hrvatsku državnu autonomiju. Narodna stranka, kojoj je bio blizak i Šulek, nastojala je ostvariti državnu autonomiju i teritorijalnu cjelovitost Hrvatske u sklopu Monarhije, eventualno preuređene na federalističkim načelima kao idealnim ciljem. Sporedna je bila struja, koja se nastojala izravno nagoditi s Bečom, a još više pozicija A. Starčevića i E. Kvaternika, koji su se zalagali za potpuno samostalnu Hrvatsku. Hrvatski sabor 1861. odbio je izabrati zastupnike za Carevinsko vijeće, iako je značajna manjina zastupnika bila spremna priznati postojanje zajedničkih poslova između Hrvatske i austrijskih zemalja. Ni bečki dvor ni mađarska aristokracija nisu bili primarno zainteresirani za sporazum s Narodnom strankom, koja je bila preslaba da bi imala veći značaj u tadašnjim političkim sukobima. Stoga su veliki politički planovi, ponešto prisutni i u Šulekovim člancima 1860-ih godina, bili lišeni političke realnosti.

⁴⁸ O nacionalnim sporovima 1850-ih godina detaljno piše Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1985., 371.-391. i dalje.

⁴⁹ B. Šulek «Srbi i Hrvati», *Neven* VIII., 1856., 1-12.

U listopadu 1860. pokrenut je list *Pozor* u kojem su uglavnom pisali ljudi bliski Narodnoj stranci. Šulek je surađivao s više članaka, od kojih je najdetaljnija grupa neposredno nakon pokretanja novog lista. Šulek je pozdravio pokretanje nezavisnoga političkoga glasila, ističući da bez novina nema slobodnoga javnog mnijenja, koje se na zapadu Europe već dugo poštuje. Kao najvažniji problem naveo je uređenje odnosa između Hrvatske i Ugarske.⁵⁰ Za osnovno obilježje XIX. stoljeća Šulek je, poput mnogih drugih, smatrao načelo narodnosti, nastojanje pripadnika jednog naroda da se okupi u istu političku cjelinu. Na primjeru teških materijalnih posljedica Bachova apsolutizma Šulek je odgovarao onima koji su tvrdili da je načelo narodnosti samo puka ideja i da se treba brinuti za materijalne interese. Narodnost podrazumijeva, smatra Šulek, i materijalne potrebe, posebno ekonomski, poljoprivredni i trgovački napredak u interesu domaćeg stanovništva, a ne tuđinaca i pridošlica, poput Bachovih husara. Mađari su se visoko uzdigli među ugarskim narodima, jer su nastojali ne samo oko političke slobode – bar za sebe – već i oko napretka svoje narodnosti. Tuda se narodnost ne može nametnuti narodu, ali se može spriječiti društveni napredak. Hrvati su, smatra Šulek, na raskrižju jer možda moraju birati između slobode – političke ustavnosti u savezu s Mađarima – i narodnosti, koju su Mađari dugo ugrožavali.⁵¹

Neposredno nakon sloma otvorenog apsolutizma u Bansknoj je Hrvatskoj postojalo snažno antibečko i promađarsko raspoloženje u hrvatskoj javnosti. Gotovo nitko nije podržavao mađarsko nastojanje da se obnove ustavni zakoni iz 1848., ali velika većina javnih djelatnika prihvaćala je potrebu obnavljanja saveza između Hrvatske i Ugarske kao jedine zaštite od bečkog centralizma i germanizma. Mnogi su ljudi u Hrvatskoj vjerovali da se samo u uskom savezu s Mađarima može zaštititi ustavna sloboda. Stoga je Šulek upozoravao na značenje narodnosti, koja se ne smije žrtvovati u ime političke slobode, jer gubitak narodnosti je, za razliku od ustavnosti, nenadoknadiv. Hrvati i Mađari dugo su bili saveznici i prijatelji, ali to je prestalo kada su Mađari počeli uvoditi centralizaciju i mađarizaciju po uzoru na bečku germanizaciju. Hrvatsko-ugarski savez dugo je trajao i ima zdrave povijesne osnove, njegova obnova odgovara hrvatskim interesima kao i mogućnost povezivanja s drugim slavenskim narodima u Ugarskoj. No, ističe Šulek, pri eventualnoj obnovi saveza treba biti oprezan i voditi računa o značajnim razlikama između dvije zemlje jer u Ugarskoj prevladava aristokratizam i multietničnost. Novi savez mora voditi računa i o slobodi i o narodnosti Hrvatske.⁵² Šulek posebno ističe potrebu očuvanja Zagrebačke nadbiskupije i odbacuje svaki mađarski zahtjev za povratkom na ranije stanje kada su hrvatska crkvena područja potpadala pod Kaločku nadbiskupiju. Narodnost treba biti «glavni temelj državne naše sgrade i njezino štovanje glavni uvjet naše sveze s Ugarskom». Hrvatska treba imati bana s punom banskom vlašću na čelu posebne banske vlade, koja neće ovisiti o ugarskoj vladi. U pravosuđu bi Banski stol trebalo pretvoriti u vrhovno sudište sa sjedištem u Zagrebu, koje bi rješavalo sve sudske sporove, a ne da se šalju apelacije u Peštu (do 1848.) ili, kasnije, u Beč. U zakonodavstvu Hrvati ne bi trebali slati svoje predstavnike u ugarski sabor, ni kao kolektivnu delegaciju, ni kao pojedinačne zastupnike, jer Hrvati i Mađari ne razumiju jedni druge. Ugarski sabor, smatra Šulek, ne može biti glavna obrana političke ustavnosti, jer su tu funkciju uvijek obavljale županije i druga lokalna tijela. Stari savez s Ugarskom, zaključuje Šulek, nije moguće obnoviti, ali možda je moguće stvoriti novi savez.⁵³

Savez s Ugarskom, nastavlja Šulek, raskinut je zbog mađarskog nastojanja da nametnu svoju narodnost i centralistički ustroj, potpuno suprotno starim političkim tradicijama i odnosima između dviju zemalja. Osnovni uvjet obnove saveza je sprečavanje da se takva

⁵⁰ B. Š., «Javnost», *Pozor*, br. 25, 29. X. 1860.

⁵¹ B. Š., «Narodnost i sloboda», br. 26, *Pozor*, 30. X. 1860.

⁵² B. Š., «Sloga s Ugarskom», br. 30, *Pozor*, 5. XI. 1860.

⁵³ B. Š., «O povratu staroga saveza s Ugarskom», *Pozor*, br. 31, 6. XI. 1860., br. 32, 7. XI. 1860., br. 33, 8. XI. 1860.

nastojanja obnove i ugroze hrvatsku samostalnost. Hrvatsku i Ugarsku može povezivati jednakost zakona, političke slobode, ekonomskih interesa i državnog napretka. Osnove budućeg saveza trebali bi ugovarati odbori hrvatskog i ugarskog Sabora.⁵⁴ Šulek je kritizirao mađarsko nastojanje da Međimurje opet priključe Zaladskoj županiji i isticao da ono pripada Hrvatskoj i po prirodnom i po povijesnom pravu te da je tek u novije vrijeme, stjecajem nesretnih okolnosti, bilo pod mađarskom vlašću. Mađarsko svojatanje Međimurja ne može pomoći obnovi hrvatsko-mađarskog saveza, već može samo pogoršati odnose između dva naroda jer pokazuje da se Mađari nisu odrekli starih težnja za hegemonijom.⁵⁵ Detaljnom analizom povijesnih izvora Šulek je nastojao pokazati da nema nikakvih državno-pravnih osnova da se Trojedna kraljevina zove «pridružene i podložne strane» (*partes adnexae et subjugatae*) Ugarske. Ti su se nazivi pomalo udomaćili mađarskim spletkama, kojima su, posebno u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća, Mađari nastojali negirati hrvatsku državnu posebnost.⁵⁶ U vrijeme saborskih rasprava oko uređenja državno-pravnih pitanja Šulek je isticao da osnovna smjernica mora biti rehabilitacija hrvatske narodnosti, koja je ostvarena u revoluciji 1848. Tada su Hrvati pokazali da postoje kao narod i da se s njima mora računati. Mađari moraju priznati državnu nezavisnost i teritorijalnu cjelovitost Hrvatske, s tim da se pitanje Međimurja može ostaviti za kasnije dogovaranje. Mađari i Hrvati trebaju jedni druge za osiguranje političke slobode, ali samo na temelju obostrane državne i narodne ravnopravnosti. Za sada se, smatra Šulek, ne može ništa konkretno reći o mogućem savezu, jer nisu uređeni odnosi između Ugarske i Austrije, a ni ugarski sabor nije se službeno izjasnio o Hrvatskoj.⁵⁷ Mađari su prvi pogazili drevne ugovore između Ugarske i Hrvatske, posebno u zakonima 1848., koji su nastojali potpuno uništiti preostalu hrvatsku autonomiju. Time su, ističe Šulek, izazvali i pravno i faktično odcjepljenje Hrvatske od zajedničke države i sada bi se morao stvoriti novi savez na novim osnovama.⁵⁸

Šulek je smatrao, u kasnijim komentarima politike saborske većine, da su Mađari potpuno opravdano radili za svoj narodni interes, ali su pogriješili, jer nisu poštivali interese drugih naroda, posebno slavenskih, s kojima su povezani. Prava se politika sada može osnivati samo na načelu narodnosti i to su Hrvati dobro naučili od Mađara. Promjena javnog raspoloženja u Hrvatskoj u tijeku 1860.-1861., od promađarskog prema antimadžarskom, Šulek je objašnjavao rastućom mađarskom agitacijom protiv autonomije i teritorijalne cjelovitosti Hrvatske i mađarskim nastojanjem da obnove svoje ekspanzionističku politiku. Stoga je saborska većina opravdano odbila pod takvim uvjetima predlagati obnovu saveza s Ugarskom. Gorka iskustva s bečkom centralizacijom i peštanskom mađarizacijom potaknula su dio Hrvata da počnu govoriti o potpunoj nezavisnosti Hrvatske od Ugarske. Narodna stranka je, smatra Šulek, s pravom odbacila centralizam i mađarizam, ali je, za razliku od Mađara, priznala cjelovitost Monarhije. Zato je unutarnjih položaj Hrvatske, posebno sloboda javnog života, u Hrvatskoj puno veća nego u Ugarskoj. Obnova hrvatsko-ugarskog saveza je moguća, ali samo ako Mađari odustanu od svoje hegemonističke politike i usvoje načelo

⁵⁴ B. Š., «Nov savez s Ugarskom», *Pozor*, br. 36, 12. XI. 1860.

⁵⁵ B. Š., «Medjumurje», *Pozor*, br. 74, 29. XII. 1860., br. 75, 31. XII. 1860. Šulekovo zalaganje za obnovu saveza s Ugarskom bilo je načelno iskreno, kao i kod drugih ljudi bliskih Narodnoj stranci, ali često isticano više od stvarnog uvjerenja zbog jakih promađarskih osjećaja u tadašnjoj hrvatskoj javnosti. U privatnoj korespondenciji Šulek je pisao da njegov program o savezu «nije zakon, nego samo udica za složenje svih tih različitih mnijenja, koje mi je sbilja za rukom pošlo, pa ćemo to mnjenje malo po malo sve više bistrirati, dok ga nedovedemo onamo, kamo želimo. Da sam odmah s pravom nakanom izišao na vidik, sve bih bio uplašio. Jer valja Vam znati, da se je i ovdje sve bilo zaletilo prema Ugarskoj, samo da uteče od Švabe». (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Korespondencija Ivana Filipovića, R 3399 b-2, Šulek Filipoviću 31. XII. 1860.)

⁵⁶ B. Š., «Jesmo li mi 'pridružene i podložne strane Ugarske'?', *Pozor*, br. 60, 13. III. 1861., br. 61, 14. III. 1860.

⁵⁷ B. Š., «Prvi postup k savezu s Ugarskom», *Pozor*, br. 130, 8. VI. 1861.

⁵⁸ B. Š., «Jesmo li godine 1848. p r a v n o prekinuli savez s Ugarskom?', *Pozor*, br. 140, 12. VI. 1861.

narodne ravnopravnosti.⁵⁹ I nešto kasnije Šulek nije primjećivao nikakve promjene u mađarskoj politici, smatrajući da Mađari jednako nastoje oko očuvanja i proširenja svoje dominacije nad drugim narodima. Zato njihove eventualne pozive Hrvatima na savez protiv bečkog centralizma ne treba ozbiljno shvaćati.⁶⁰ Od ostalih tadašnjih Šulekovih političkih članaka značajna je njegova kritika Gajeva nastojanja da oživi upotrebu ilirskog imena s kratkim povijesnim komentarom. Šulek objašnjava upotrebu ilirskog imena kao oznaku pod kojom su se južnoslavenski narodi, posebno oni u Habsburškoj Monarhiji, mogli složiti 1830-ih i 1840-ih godina. No, to ime nije prodrlo ponajviše jer nije imalo korijena u narodnim masama, a posebno su ga odlučno odbacili Srbi. Njihovo isticanje srpskog imena potaknulo je sve veći broj Hrvata da ističu svoje narodno ime. Ilirsko ime ipak je pridonijelo povećanju sloge između južnoslavenskih «plemena», ali njegova upotreba više nije korisna.⁶¹

Nakon obnove lista Narodne stranke Šulek je bio urednik od studenog 1865. do rujna 1866. Njegovi su kratki uvodnici sadržali ranije osnovne smjernice, tj. inzistiranje na širokoj državnoj autonomiji i teritorijalnoj cjelovitosti Trojedne kraljevine. Šulek je smatrao da je obnova saveza s Ugarskom primarna, ali samo ako Mađari odustanu od svoje dotadašnje politike i prihvate načelo narodne ravnopravnosti i cjelovitosti Monarhije. No, dopuštao je i moguće pregovore s Bečom ako bi se ugovoravanje s Mađarima pokazalo nemogućim.⁶² Šulek je i tada isticao isticao da borba Hrvata protiv mađarske dominacije znači obranu tradicionalne autonomije Trojedne kraljevine, koja, za razliku od Erdelja, nikada nije bila sastavni dio Ugarske.⁶³ Povodom pregovora hrvatske i mađarske regnikolarne deputacije, od travnja do lipnja 1866., Šulek je podupirao obnovu hrvatsko-ugarskog saveza, ali isključivo uz uvjet ispunjavanja čl. XLII/1861. Hrvatskog sabora, kojim se traži poštivanje hrvatske teritorijalne cjelovitosti i autonomije. Za neuspjeh pregovora Šulek je optužio Mađare, koji žele očuvati gospodstvo nad drugim ugarskim narodima i protegnuti ga na Hrvate.⁶⁴

U jednom tadašnjem pismu Šulek je spomenuo da je njegova osnovna publicistička namjera bila pomrsiti račune dvjema političkim orijentacijama, koje su za Hrvate podjednako nepovoljne: njemačkom centralizmu i njemačko-mađarskom dualizmu.⁶⁵ Šulek je odbijao, kao «političke sanjarije», maštanja A. Starčevića o samostalnoj Hrvatskoj i smatrao da se mora voditi računa o realnim političkim okolnostima.⁶⁶ Zastupao je austroslavističku politiku federalizacije Monarhije po uzoru na Švicarsku. Šulek je vjerovao da istjerivanjem Austrije iz Njemačkog saveza, nakon poraza od Pruske, federalizam nikada nije imao bolje izgleda. Po švicarskom uzoru svaka narodna grupa trebala bi se okupiti i povezati sa srodnim grupama na temelju prirodnog prava.⁶⁷ Brzi poraz Austrije Šulek je shvaćao kao posljedicu unutarnje trulosti države i loše unutarnje i vanjske politike.⁶⁸ Šulek je osuđivao eventualnu pobjedu

⁵⁹ (B. Š.) «Politika saborske većine naprama Ugarskoj», *Pozor*, br. 147, 28. VI. 1861., br. 149, 1. VII. 1862., br. 152, 4. VII. 1862., br. 156, 9. VII. 1862.

⁶⁰ B. Š., «Ravnopravnost u Ugarskoj», *Pozor*, br. 111, 16. V. 1863.

⁶¹ B. Š., «Politička dosljednost», *Pozor*, 10. VII. 1863., br. 155.

⁶² «Zaziranje od Austrije», *Pozor*, br. 139, 2. V. 1866.; «Naše ugovoravanje s Ugarskom», *Pozor*, br. 156, 24. V. 1866.

⁶³ «Cjelovitost ugarske krune», *Pozor* br. 35, 27. XII. 1865.

⁶⁴ «Naše ugovoravanje s Ugarskom», *Pozor* br. 150, 24. V. 1866.; «Povratak kraljevinskog odbora», *Pozor* br. 179, 20. VI. 1866.

⁶⁵ Rudolf Maixner, «Pisma Bogoslava Šuleka Petru Predoviću», *Građa za povijest književnosti Hrvatske* 19, Zagreb 1950., 58-59, Šulek Preradoviću 9. IX. 1866.

⁶⁶ «Politika sredine», *Pozor* br. 157, 25. IV. 1866.

⁶⁷ «Strah austrijskih Niemacah», *Pozor* br. 224, 11. VIII. 1866.; «Austrijske skupine», *Pozor* br. 228, 17. VIII. 1866.

⁶⁸ «Poraz Austrije», *Pozor* br. 192, 6. VII. 1866.

dualizma, smatrajući da bi to bio početak kraja Austrije, ali, čak i s njegovom pobjedom, Hrvati time ne bi izgubili svoja povijesna i narodna prava.⁶⁹

Šulekovo napuštanje uredništva *Pozora* u rujnu 1866. značio je i kraj njegovog novinarskog rada, iako ne i političke publicistike. Za vrijeme sklapanja hrvatsko-mađarske nagodbe objavio je knjigu pod nazivom «Naše pravice» (1868) u kojoj je preveo mnoge dokumente iz hrvatske državne povijesti. Osnovna je Šulekova namjera bila da pokaže kontinuitet hrvatske državnosti i njezinu tradicionalnu nezavisnost ud Ugarske. U opširnoj uvodnoj studiji istaknuo je da Mađari ne samo da nisu nikada Hrvate vojno nadvladali i podjarmili, već je između dvije zemlje dugo postojala samo personalna unija.⁷⁰ Kasnije je Šulek samo sporadično komentirao političke prilike u pojedinim novinskim člancima. Značaj je njegov nekrolog Ljudevitu Gaju u kojem je istaknuo da je s Gajevim imenom «svezana neprekidno poviest hrvatskoga preporoda, kojemu je on bio prvi i glavni početnik». Gaj je, ponajviše svojim novinama, potaknuo širenje hrvatskog preporoda i počeo suzbijati tuđinski – posebno njemački i mađaronski – utjecaj u Hrvatskoj.⁷¹ Značajna je i Šulekova brošura o hrvatskom ustavu, pisana povodom pripojenja Vojne granice, u kojem je iznio uvjerenje o trajnom kontinuitetu hrvatske državnosti. Ona nije prekinuta ni hrvatsko-mađarskom nagodbom, iako je znatno ograničena.⁷² Od neobjavljenih Šulekovih tekstova treba spomenuti njegovu promemoriju hrvatsko-slavonskoj vladi u svibnju 1872., u kojem predlaže osnivanje pučkog časopisa, koji bi služio za podučavanje seljaka. Časopis bi sadržavao popularna objašnjenja vladinih uredbi, saborskih zakona, korisne podatke iz poljodjelstva i obrta i druge stvari potrebne za «prosvjećivanje» «neukog» seoskog puka.⁷³

U dotadašnjem radu Šulek se izdržavao publicističkim radom, od pisanja novinskih članaka od pisanja različitih prosvjetnih i znanstveno-popularnih brošura. Za njega je bilo veliko razočaranje kada 1862. nije uspio dobiti, umnogome zbog političkih spletki, mjesto zemaljskog arhivara. Nakon napuštanja redovitoga novinarskog rada, Šulek je 1867. doktorirao u Rostocku s latinski pisanom tezom o Ruđeru Boškoviću i potvrđen je među prvih četrnaest članova Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u matematičko-prirodoslovnom razredu. Od 1874. do smrti obnašao je dužnost tajnika Akademije. Od kraja 1860-ih godina izdržavao se uglavnom honorarima od različitih leksikografskih publikacija, rječnika, popularnih knjižica, članaka i slično. Od početka 1870-ih godina do smrti Šulek je detaljno pisao o razvoju novih znanstvenih teorija, posebno teorije evolucije.

Zaključak

Za razliku od nekih drugih hrvatskih javnih djelatnika XIX. stoljeća – poput Račkog, Starčevića, Kvaternika i Pavlinovića – Bogoslav Šulek nije oblikovao cjelovit sustav nacionalne ideologije. Njegovi su tekstovi, ne računajući popularne i znanstveno-popularne knjižice, uglavnom politički članci, obilježeni trenutnim državno-pravnim okolnostima i bez pretenzije na teoretsku cjelovitost. Po svojoj osnovnoj orijentaciji Šulek je izraziti srednjoeuropski liberal XIX. stoljeća. Njegova liberalna uvjerenja odnose se na podupiranje nastajanja modernoga građanskog društva i njegovih ustanova, od zastupničkog parlamenta i odgovorne vlade do kulturnih i školskih ustanova. Stvaranje građanskog društva s dominacijom javnosti srednje klase bio je Šulekov ideal kao i mnogih drugih hrvatskih javnih djelatnika njegova vremena. Taj je liberalizam, slično kao i u zapadnoj Europi, sadržavao jake

⁶⁹ «Strah od ugarskoga popečiteljstva», *Pozor* br. 250, 13. IX. 1866; «Političke strašivice», *Pozor* br. 256, 20. IX. 1866.

⁷⁰ B. Šulek, *Naše pravice*, Zagreb 1868., VII-XLV.

⁷¹ B. Šulek, «Ljudevit Gaj», *Obzor*, br. 92, 23. IV. 1872.

⁷² B. Šulek, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882*, Zagreb 1883.

⁷³ Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo kraljevske Hrvatsko-slavonske zemaljske vlade u Zagrebu, kut. 14, 507/1872. Šulekov prijedlog nije prihvaćen.

elitističke elemente, jer, barem trenutno, nije uključivao šire društvene slojeve, tada uglavnom još nepismene i apolitične. Šulekov elitizam bio je pojačan specifičnim političkim položajem Hrvatske u kojoj se u borbi protiv tuđinskog – posebno njemačkog i mađarskog – utjecaja još nije moglo računati na potporu narodnih masa. No, istovremeno se Šulek zalagao za njihovo prosvjeđivanje i postupno uključivanje u javni, kulturni i politički život. Načelno, za Šuleka nije bilo sporno da politizacija narodnih masa predstavlja najsigurniju branu tuđinskoj prevlasti u hrvatskim zemljama i najjaču osnovicu buduće državne autonomije u višenacionalnoj cjelini, koja se tada mogla zamisliti uglavnom samo u sklopu Habsburške Monarhije.

Šulek nije podupirao program Starčevića o potpunom osamostaljenju Hrvatske jer ga nije, poput velike većine svojih suboraca iz Ilirske i kasnije Narodne stranke, smatrao provedivim. No, Šulekov liberalizam bio je i pod utjecajem srednjoeuropskih struja u kojima su snažan pečat utisnule jake tradicionalne konzervativne snage, posebno monarhije. Puno više nego tipični liberali zapadne Europe ili sjeverne Amerike, Šulek je isticao značaj monarhijskoga političkog uređenja, ističući da ovdašnji narodi, uključujući i hrvatski, još nisu sazreli za republikansko uređenje. Iako to nije mogao detaljnije eksplicirati, takvo je uređenje smatrao načelno najboljim, ali trenutno neostvarivim. U programu prosvjeđivanja Šulek je zadržao znatne elemente kulturnog elitizma, tj. vjere da društvena elita, uglavnom iz građanske srednje klase, treba provoditi opismenjavanje i druge oblike integracije narodnih masa u nastajuće građansko društvo. Ta su stajališta bila karakteristična i za mnoge druge hrvatske javne djelatnike njegova vremena. Što se tiče vjere, Šulek, Slovak protestantskog podrijetla, nije posebno inzistirao na utjecaju Katoličke crkve, ali je s njom računao kao sa značajnom političkom i društvenom snagom. Sve do smrti bio je u bliskim i prijateljskim odnosima s istaknutim svećenicima, poput Franje Račkog i Josipa J. Strossmayera. Njegovi filozofski radovi iz kasnijeg razdoblja naginju prema materijalizmu i naturalizmu, ali sadrže i mnoge stavove vezani uz kršćanski dualizam, posebno vjeru u Boga i dušu.

Slično mnogim drugim hrvatskim djelatnicima iz XIX. stoljeća, Šulek se može ubrojiti u hrvatske političke nacionaliste stranog podrijetla. Iako nije dao cjelovitu teoretsku formulaciju, iz njegovih se tekstova vidi da je pod narodom razumijevao specifični oblik zajednice, temeljen na zajedničkom jeziku i podrijetlu, koja nastaje u sklopu moderne građanske civilizacije. Državnost je smatrao bitnim, ali ne i ključnim kriterijem, jer su mnogi manji narodi, uključujući i onaj iz kojega je ponikao (slovački), bili u procesu nacionalnog konstituiranja, bez posjedovanja minimuma političke autonomije. Šulek je, poput bezbrojnih drugih pisaca, podupirao mit o naciji kao zajednici, koja prisvaja drevne tribalističke osjećaje, i o naciji-državi, kao domovini koja prisvaja drevne regionalističke osjećaje. Njegov je pristup bio tipičan za modernog humanistički obrazovanoga urbanog čovjeka, koji ostaje nesvjestan evolucijske (biološke) i ekološke dimenzije ljudskog života. O evolucijskim teorijama Šulek je, doduše, detaljno pisao, ali je pod time mislio na evoluciju kao svrhovito i progresivno kretanje, koje kulminira u čovjeku. Zbog nerazumijevanja evolucijske i ekološke dimenzije ljudskog postojanja Šulek, poput bezbrojnih drugih humanistički obrazovanih ljudi, nije mogao objasniti dublje uzroke mnogih značajnih pojava, uključujući i pojavu nacionalizma, te sve intenzivnije nacionalne sukobe, koji će kasnije dovesti do raspada Habsburške monarhije. Njegov etički sustav ostao je tako visjeti u praznom prostoru jer zašto bi narodna ravnopravnost – ključno političko pitanje za male narode u Austriji - bila bolja od hegemonije jednog naroda ako važe samo partikularne povijesne okolnosti.

Otuda je proizlazio humanističko-antropocentrički diskurs, koji vodi računa jedino o međuljudskim odnosima i s prezirom gleda na neljudske entitete. Za gotovo sve obrazovane Europljane XIX. stoljeća neljudski svijet bio je samo pozadina pozornice na kojoj se događa ljudska drama ili, još gore, skladište resursa, koje treba osvojiti u ime «ljudskog napretka i blagostanja». Kod Šuleka to se posebno vidjelo u njegovoj brošuri o «racionalnoj» i

«znanstvenoj» eksploataciji šuma u Hrvatskoj iz 1866. Tipično za čovjeka XIX. stoljeća, Šulek je bio izraziti progresivist, uvjeren u naprednost ljudske povijesti na temelju povezivanja idejnih (kršćanskih i liberalnih) i materijalnih (moderna industrija i tehnika) tendencija. Smatrao je da između njih nema suprotnosti, tj. da su moderna znanost i građanske ustanove u skladu s kršćanskim načelima o ljudskoj slobodi i jednakosti. Njegov prezir prema neindustrijskoj prošlosti i neeuropskim i nekršćanskim narodima bio je potpuno uobičajen za obrazovane ljude njegova vremena. U seoskom svijetu, koji je dominirao u hrvatskim zemljama u XIX. stoljeću, Šulek je vidio malo što osim neznanja, gluposti i primitivizma, koji trebaju biti što prije iskorijenjeni u ime «društvenog napretka». To je, smatrao je Šulek, općeniti povijesni napredak koji bi trebalo proširiti na čitav svijet i uvesti standardizaciju urbano-industrijskog društva. O «prosvjećivanju» seljaštva Šulek je posebno govorio kao urednik *Gospodarskog lista* i u spomenutoj promemoriji hrvatsko-slavonskoj vladi iz 1872.

SUMMARY

JOURNALISM AS A VOCATION: BOGOSLAV ŠULEK IN THE PUBLIC LIFE OF CROATIA, 1842-1867

The author examines the public – primarily in the field of journalism – activities of Bogoslav Šulek (1816-1895) from the 1840s to the 1870s. Slovak by origin, Šulek was the first professional journalist in Civil Croatia. He left a deep impression on Croatian journalism, particularly in the periods 1843-1850 and 1860-1867. His journalism was primarily concerned with politics and the State Right issue – the unification of Croatian territories, the relations between Croatia and Hungary and Austria, the relationship of Croats to other South Slavic and Slavic peoples, etc. Šulek's political views often changed in many respects during this extensive period, but they continued to be founded on the belief that the (reformed) Habsburg Monarchy should continue to be preserved, that Croatian territories should be united, and that Croats should retain good relations with neighbouring peoples, namely the Magyars and Serbs. In terms of his views on social questions, Šulek was a liberal progressive, who supported the constitution and development of civil society and the gradual integration of the wider popular masses in public life.

Key words: publicism, Bogoslav Šulek, politics, state and legal issues, social issues